

ELS ORIGENS D'ALGUNES GRANS CIUTATS MODERNES. ELEMENTS COMPARATIUS AMB BARCELONA

per J. DE C. SERRA RÀFOLS (†)

Pot ésser dit que la romanització es troba a la base de l'origen de moltes de les grans ciutats que existeixen en aquest complex cultural que, amb més o menys exactitud, acostumen d'anomenar civilització europea occidental. El veritable urbanisme hom podria postular que neix, a Occident, amb la conquesta romana. Hi ha, certament, les colònies dels pobles de l'orient de la Mediterrània, que formaven ja veritables ciutats, amb una base econòmica més comercial i artesana que no pas agrícola, o exclusivament comercial i artesana. A casa nostra mateix, com a exemple, podríem esmentar Empúries, ben a prop Massàlia (Marsella), i més cap al sud, i d'origen diferent, Ebusus i Gades, a les seves respectives illes. La darrera, mancada materialment de terra, no era en cap forma un nucli rural, i arribà a ésser la més poblada de les ciutats de la Península. I els ciutadans d'Empúries, darrera de les muralles de llur ciutat, tampoc no vivien directament del camp.

Hi havia, també, les aglomeracions indígenes, dels ibers a la Península, o dels gals a França, que en determinats moments arribaren a constituir aglomeracions, que si no eren pròpiament urbanes o ciutadanes, per llur manera de viure i llur base econòmica predominantment agrària, s'hi aproximaven per la concentració de l'hàbitat, determinada primordialment per les necessitats de la defensa.

Però aquests precedents indígenes de l'urbanisme occidental eren ben diferents del veritable urbanisme que, feia segles, existia al Pròxim Orient, i més tard al món de l'Egeu; fou Roma qui l'estengué per Occident de manera definitiva, i amb un concepte de la ciutat que s'aproxima al concepte actual, encara que mai els seus nuclis no haguessin d'arribar ni de lluny, al desenvolupament modern, aconseguit després de la Revolució industrial.

Així, doncs, a l'origen de moltes de les nostres grans ciutats trobem una específica base romana: romana quant llur origen històric i quant a llur organització, no pas quant a l'ètnia de llurs pobladors, que no foren més que l'agrupació de les anteriors masses rurals indígenes, guanyades a les influències culturals dels conqueridors.

Les dues ciutats més grans de l'Occident europeu, Londres i París, es troben en aquest cas. El paral·lisme entre una i altra no és exacte, però llur desenvolupament ofereix trets comuns, que ho són també a d'altres grans ciutats de la mateixa àrea cultural, entre elles Barcelona. Aquestes similituds s'accentuen quan hom passa del terreny històric al de les realitzacions arqueològiques concretes: restes antigues situades en barris centrals i que han conegut una ocupació humana ininterrompuda, amb les consegüents destruccions determinades per aquesta ocupació, i amb les dificultats d'estudi derivades de l'existència d'edificacions, que cobreixen les restes antigues, que sovint cal respectar. El cas és molt diferent del que es presenta quan a l'antiga ciutat ha succeït una ciutat petita, com a Mèrida, o encara més quan l'àrea de la ciutat antiga ha restat total o quasi totalment abandonada, com a Clúnia o a Empúries, on l'investigador es pot moure amb una envejable llibertat.

Londinium. London, Londres, té uns clars orígens romans, encara que a l'època romana era inferior a altres ciutats de la Britànnia. Fou el seu emplaçament geogràfic qui va assegurar-ne la creixent importància, que havia de cristallitzar a l'Edat Mitjana amb la capitalitat del regne. Ja a l'antiguitat era en un lloc d'encreuament de camins, i si la seva posició era excèntrica (i continua essent-ho) respecte a la Britànnia, en canvi no ho era respecte al continent i a les relacions amb aquest. La vocació comercial de la ciutat, conservada durant tants segles, s'originà d'aquest fet, que deriva de la posició en el punt fins a on la navegació pot remuntar el curs del Tàmesi, riu relativament modest, que sols l'acció de les mareas fa navegable, i que ha constituït en tots els temps un recer segur. Ja al segle I, Tàcit (Londinium ha tingut la sort d'ésser esmentada pel gran historiador) diu: *Londinium... copia mercatorum et commeatum maxime celebre*, «Londinium molt cèlebre concorregut per una munió de mercaders i de viatjants» (*Annals*, XIV, 33), és a dir, que en dos mil anys no ha canviat el seu signe econòmic.

Aquesta és la cita més antiga de Londres, que dona ja la ciutat com quelcom constituït, encara que el seu origen devia ésser recent, ja que entre el desembarc de Claudi, l'any 43, i el temps en què escrivia Tàcit (nat vers 55, mort vers 120), no havien passat gaires anys. Donada la seva posició, cara al continent, és possible que fos un dels primers establiments romans a l'illa, encara que no tingui, com per exemple Mèrida, i encara més Aquileia, una veritable acta fundacional, com tampoc no la tenen París o Barcelona. Tampoc no té, ben al contrari de Barcelona o París, uns orígens mitològics o falsament històrics.

La ciutat romana, si hem de judicar pel perímetre que assenyalen les seves muralles del temps del Baix Imperi, refetes i aprofitades a l'Edat Mitjana, i «vivents» fins a temps molt posteriors, era força gran, molt més que no Bàrcino, no sols, segurament que la Bàrcino reduïda de les muralles del Baix Imperi, sinó que la ciutat anterior, que en altres llocs he anomenat «monumental», i que efectivament ho era en comparació de la pobra ciutat que quedà després del seu encerclament per la muralla.

Les reconstruccions del paisatge urbà de Londinium fetes per Alan Sorrell (en doble maqueta, per als segles II i III, al London Museum), i de la part central, per al segle III, per Robert W. Nicholson, coincideixen en presentar una ciutat d'edificació poc densa i amb grans espais lliures, com realment devia ésser, abans i després de feta la muralla, com és encara el Londres actual.

La major part de l'actual City queda compresa dintre d'aquestes muralles, que dibuixen un paral·lelogram irregular, allargassat d'est a oest. Pel costat meridional recolzava en el riu. Vers l'indret de la Torre de Londres es dirigia cap al nord. Dintre de la cèlebre fortalesa existeixen restes de substruccions del mur, amb una de les torres, que l'arqueòleg Merrifield ha batejat Torre 1 (1). Després de creuar Tower Hill, dins del complex de Trinity Place, ha estat descoberta una altra torre, a la qual ha estat donat el n.º 2 (queda a uns 230 metres de l'anterior, i és probable que entremig n'hi haguessin d'altres, no assenyalades fins ara), torre a les substruccions de la qual han estat descobertes les restes d'un sepulcre monumental, que interessa els estudiosos barcelonins per les similituds que presenta amb una llarga sèrie dels trobats a la nostra ciutat. Més enllà, a l'alçària d'Aldgate, la muralla torçava cap a l'oest, anant a buscar el carrer que encara porta el nom, ben significatiu, de London Wall. És de remarcar que en aquest sector, entre The Tower i Blomfield Str., els carrers que marquen la línia de les velles muralles romanes i medievals, com són els de Minories i Houndsditch, queden a l'exterior del recinte, com els nostres de la Palla, Banys Nous, i Avinyó, i les restes de les muralles es descobreixen sota les cases que queden a llur esquerra (venint de la Torre). També a Londres, quan la muralla quedà absorbida pel creixement de la ciutat, i perdé el seu valor militar, les cases s'adheriren al seu exterior.

Passat Moorgate, el carrer que segueix portant el nom de London Wall, té una part més ampla que és moderna, i que abandona la línia de la muralla, que seguia un poc més al nord, i que un xic més enllà del seu encreuament amb Wood Str., formava un angle obtús, que obeeix a una circumstància de topografia local antiga, derivada de l'existència en aquest lloc d'un recinte aproximadament rectangular, que mesura 210 per 220 metres, i que devia ésser una mena de fortalesa o campament, adherit al cos de la ciutat pròpiament dita. Wood Str. ve a marcar un carrer central sud-nord, com si diguéssim el *cardo* d'aquest apèndix, mentre que Silver Str. assenjala la transversal est-oest, el *decumanus* com si diguéssim, encara que sols ha estat conservat el seu record, a la topografia moderna, a la seva part de ponent. De la porta oest d'aquest recinte secundari, n'han estat trobades restes el 1956, en la conjunció de London Wall Str. amb l'esmentat Silver Str., a Falcon Square. Una mica més al sud, davant Oat Lane, a mig Noble Str. aproximadament, i dintre de les cases de la banda dreta d'aquest acarrer venint de London Wall Str., ha pogut ésser estudiat el punt de conjunció de la muralla de la ciutat amb la d'aquest fort.

En aquest sector hom ha pogut determinar la posició de diverses torres, de les quals, naturalment, sols ha estat possible observar escasses substruccions, però que permeten creure que les distàncies entre elles eren de l'ordre de 40-50 metres, i la seva planta circular, dues diferències ben acusades amb les de la nostra muralla on eren molt més acostades les unes a les altres, i de planta rectangular, amb poques excepcions, relacionades amb l'existència de portes o canvis de direcció del traçat de la muralla.

Més enllà, la muralla es dirigia a l'actual carrer de Newgate, però abans d'arribar-hi girava decididament cap el sud, fins anar a trobar novament el Tamesi, vers l'indret de la Blackphiars Station, situada aproximadament on hi hagué en temps passats aquest convent de frares negres. La part paral·lela al riu és aquella de la qual hom coneix menys vestigis. Podia ésser la menys

sòlida, ja que el riu representava una bona defensa natural. Upper Thames Str. i Lower Thames Str. assenyalen el límit de la ciutat per aquesta banda. Els terrenys baixos que queden entre dits carrers i el riu, són de formació més moderna. La comunicació amb la riba dreta es feia pel pont més antic de la ciutat, el London Bridge, que probablement era de fusta a l'antiguitat. Allí hi afiuïen els camins més importants, els que portaven a la Gàl·lia, i en darrer terme a la Mediterrània i a Roma.

Tot plegat representava un perímetre d'uns 5 quilòmetres i mig, el paral·lelògram ocupat per la ciutat tenia una llargària de prop de 2 quilòmetres, per una amplària d'uns 900 metres, i comprenia unes 180 hectàrees. Com he dit no és segur que tot aquest ample espai fos totalment edificat, al menys a l'antiguitat (a l'Edat Mitjana fou el nucli de la ciutat, amb les muralles descrites més o menys alterades i refetes, però tardà temps a ésser superat).

La denominació *gate*, que duen diversos carrers que creuen aquest perímetre: *Ludgate*, *Newgate*, *Aldresgate*, *Moorgate*, *Bishopsgate*, *Aldgate*, assenyalen encara els llocs on hi havia portes, i d'alguna d'elles (*Newgate* i *Aldresgate*, sobretot) n'han estat descoberts vestigis de l'antiguitat, que demostren una modesta monumentalitat, com hom pot veure a la restauració ideal feta per A. Sorrell de la de *Newgate*, amb doble arc. Altres han desaparegut del tot, o no han pogut ésser fets encara els treballs per a investigar-les. Són naturalment portes que, com les barcelonines, aproximadament contemporànies, perduraren en llur funció durant l'Edat Mitjana, però les dues que he esmentat, situades a una relativa proximitat l'una de l'altra, demostren que no cal cercar sistemàticament les quatre portes acostumades, i cap d'altre. Cal remarcar que a la banda del riu no hi ha cap carrer que hagi conservat aquest topònim significatiu, encara que el que ve acarat al pont de Londres, el modern *King William Str.*, devia tenir un portal al seu extrem, però el seu nom és d'un estrat toponímic més modern que els altres esmentats. A més el pont romà, de fusta, sembla que estava un xic més aigua avall.

Dintre de la topografia interna de la ciutat, la via assenyalada pels carrers que van de *Newgate* a l'oest, a *Aldgate* a l'est: *Cheapside*, *Poultry*, *Lombard*, *Fenchurch*, assenjala el que diríem *decumanus*. El Fòrum, els arqueòlegs londinencs el situen a *Lombard Str.*, al lloc on hi ha ara el *Barclays Bank*, no pas massa lluny del que en podríem dir fòrum actual de la City, la plaça irregular davant del Banc d'Anglaterra (a les substruccions del qual hom ha trobat restes interessants, de cases amb mosaics, conservades *in situ*). El triangle format per *Lombard Str.*, *Cornhill* i *Gracechurch Str.* amb una prolongació més enllà d'aquest carrer cap a l'est, és el lloc on han estat fetes més troballes, encara que en altres indrets hom n'ha efectuades d'altres tan significatives i importants com la del temple de *Mitra*, a *Walbrook*, descobert al 1954 a uns 300 metres del Fòrum. L'examen del pla de situació de les troballes demostra que a tota l'àrea de la City existeixen restes, a voltes importants, que apareixen a fondàries de 3 a 6 metres, ço que fa pensar que almenys els paviments de moltes de les edificacions antigues, no han estat afectades per les construccions posteriors, i que deuen conservar-se al subsòl, oferint un panorama prometedor als estudiosos. La descoberta esmentada de les substruccions del mitraic, no deu ésser considerat doncs un cas excepcional.

El coneixement de les muralles de Londres fa pensar que ens trobem, com a Barcelona, davant d'un recinte del Baix Imperi, a la construcció del qual

prevalgueren les mateixes circumstàncies històriques que han pogut ésser precisades en altres llocs, entre ells i d'una manera tan remarcable a la nostra ciutat. No és que existeixi una rigorosa contemporaneïtat, ja que els fets històrics són diferents, a causa de les respectives circumstàncies geogràfiques. Ja aleshores la insularitat britànica les modificà. Desembarcats els romans a Britànnia l'any 43 després de J.C., amb la presència directa de l'emperador Claudi (les anteriors expedicions de César, dels anys 55-54 abans de J.C., no havien tingut conseqüències duradores), conqueriren la major part del país. A partir de l'any 120, l'emperador Adrià establí la línia defensiva coneguda per vallum o muralla del seu nom, del Solway al Tyne, destinada a preservar la part pacificada del país de les tribus insotmeses d'Escòcia.

En un altre lloc he remarcat que aquesta política, merament defensiva, davant de tribus certament bèl·licoses i habitant un país aspre, però reduïdes en nombre, com era limitat el terreny que ocupaven, demostra que l'Imperi havia perdut l'empenta conqueridora que portà els seus dominis de l'Atlàntic a la Mesopotàmia; política ben diferent de la seguida més d'un segle abans per August, en l'arrodonir el domini de la Península Ibèrica mitjançant la submissió de les tribus càntabres.

Una vintena d'anys més tard (142), Antoní Pius construí un nou *vallum*, que portà la frontera militar més al nord, a l'istme dels Forth-Clyde, sense tampoc decidir-se a dominar per la conquesta, la terra dels caledonis o escocesos. No gaire més tard, el 155, essent procurador de la província Cn. Julius Verus, hi hagué la darrera revolta dels brigants. El 180, sota l'emperador Còmode, governant la província L. Ulpus Marcellus, es produí una invasió de caledonis, que es repetí cap el 198, i més fortament el 205, però poc després, Septimi Sever contestà amb l'ofensiva, envià la Caledònia, i el 210 arribà a l'extrem septentrional de Britànnia, però els romans no arribaren a establir-se sòlidament en aquelles terres, per a ells inhòspites, i els seus successors (ell morí precisament a Evocarum, York, el 211), no consolidaren l'ocupació i es retiraren darrera el mur no d'Antoní Pius sinó d'Adrià.

Aquests fets, que no tenen un paral·lisme exacte a casa nostra, pogueren determinar la refecció de les muralles de les ciutats britàniques, encara que Londinium quedava molt al sud, i molt allunyada per tant del teatre d'aquelles lluites. Hagueren de passar bastants anys abans no aparegueren nous perills exteriors, o almenys no se n'ha conservat notícia concreta. Fou en temps de Carus (282), quan sembla que els saxons començaren a inquietar perillosament les costes britàniques. Entre altres fets ho demostra el de que, el 284, apareix un cert Carausius Mansonius, amb el càrrec de *Comes Littoris Saxonici*, amb residència a la Britànnia, al mateix temps que l'anarquia militar quedà encarnada en els noms de Marcus Aurelius Carasius el 286, i d'Allectus el 293, que prengueren el nom d'emperadors de Britànnia, encara que llur «regnat» fou efímer, i moriren de forma violenta, sense però deixar d'encunyar moneda. Una medalla de Constanci I Clorus, de l'any 296, a la qual em referiré més endavant, té un gran interès pel que fa a les muralles de Londinium. Ve després la restauració de l'Imperi per Dioclecià i Constantí, però és probable que en el curs de les lluites civils esmentades, i també davant del perill dels caledonis i dels saxons, hom fés, o refés, les muralles de les ciutats, com passà a Gàl·lia i a Hispània davant de la ruptura del *limes* o frontera del Rin, i la subsegüent onada d'invasors, encara que al continent això esdevingué uns anys

abans. Més tard, a partir de 343, les escomeses de pictes, escots i saxons sovintegen cada cop més, i a començaments del segle v s'eclipsà tota acció de Roma a la gran illa, on, de totes maneres, mantingué la seva dominació durant més de tres segles i mig.

L'exploració de les muralles de Londres, no està més que iniciada, i no ha pogut ésser seguida sistmàticament com a Barcelona des de 1959. L'ur estat de conservació és molt més deficient. En molts llocs deuen haver desaparegut fins i tot llurs fonaments, i en pocs indrets són visibles les seves restes. A més, una perllongada utilització medieval les ha desfigurades profundament. Per a aixecar-les també foren aprofitats elements de construccions més antigues, especialment, com a Barcelona, restes de tombes. Dues torres, sobre tot, han estat explorades en llur massís intern, com fem nosaltres. Són les números 2 i 10, totes dues de planta circular. La 10, situada a Camomile Str., i de la qual n'era conservada una alçària de 3 metres, va ésser explorada fa molts anys, el 1870, i contenia dins la seva massa diverses escultures, com l'estàtua, deteriorada, d'un militar, aproximadament de mida natural, un lleó devorant un cèrvol, i un capitell de fulles d'acant amb unes cares humanes que recorden les del gerro de pedra trobat a la torre de les nostres muralles. Són tot, obres grolleres, sortides d'algun taller local.

Però encara són més significatives les troballes fetes a la torre n.º 2, a Trinity Place. En enderrocar-ne una part, el 1852, aparegueren diversos fragments d'un monumental sepulcral, entre ells part d'una inscripció i un cilindre de pedra decorat amb el motiu de fulles imbricades tan ben conegudes i abundoses als mausoleus barcelonins. A la part central del cilindre hi és esculpida una corda nuada, per l'estil i amb idèntica funció decorativa, que les representades en cilindres semblants trobats a les torres de la nostra muralla. Però el cilindre, en lloc d'estar capçat per una testa de Medusa o Gorgona, ho està per uns senzills cercles. El fragment d'inscripció portava les lletres DIS/... ANIBVS/ ...AB. ALPINI. CLASSICIANI. Un dibuix de l'època, únic document conservat del moment de la descoberta, ens presenta un conjunt que recorda exactament els apareguts en els nuclis de tantes i tantes de les nostres torres. Molts anys més tard, el 1935, noves excavacions, també utilitàries, és a dir no arqueològiques, fetes al mateix lloc, permeteren descobrir un altre fragment de la muralla, a la base del qual, col·locat en posició invertida, aparegué un segon tros de la inscripció, que, encara que no la completa del tot, permet determinar el nom del personatge per al qual fou elevat el monument, amb la circumstància impagable de tractar-se d'un personatge conegut històricament, cosa que permet donar una data molt aproximada al sepulcre. Diu, la part fins ara descoberta (la nostra experiència barcelonina, fa pensar que no sigui totalment impossible trobar-ne altres fragments)

DIS

[C. IVL. C. F. F] AB. ALPINI. CLASSICIANI

.....
 PROC. PROVINC. BRIT [ANNIAE]
 IVLIA. INDI: FILIA. PACATA. I [NDIANA]
 VXOR [F.]

Tàcit esmenta aquest personatge com a procurador de la província els anys 61-65 (*Annals* XIV, 38). També el seu sogre, Julius Indus, el pare de Julia Pacata Indiana, la dona del difunt, que és qui dedica el monument, és citat per Tàcit (*Annals*, III, 42). Era un gal que féu traïció als seus connacionals, els trèveris, revoltats contra Roma, i servi la potencia invasora. Hom veu que ens trobem davant de funcionaris i militars desarrelats, que en llocs variats de l'Imperi exercien les funcions que els hi eren encomanades. Dintre d'una categoria inferior, és el cas del centurió que, a Barcelona, rebé sepultura en un mausoleu ben semblant, les restes del qual vàrem descobrir al massís de la torre 8 de les nostres muralles.

Interessa dir uns mots de la reconstrucció que hom ha fet del monument londinenc, al Museu Britànic, ja que nosaltres projectàrem la reconstrucció de dos monuments barcelonins del mateix tipus al Museu d'Arqueologia de Montjuïc, i tenim ara elements suficients per a fer altres reconstruccions a base de les nombroses restes descobertes aquests darrers anys a les excavacions de la muralla barcelonina. Com que a Londres fou descobert únicament el cilindre amb imbricacions corresponent a la banda dreta del sepulcre, com era just, s'ha reproduït a l'esquerra. No és tan segur l'element central del coronament, encara que és molt possible que tingués la forma triangular que li ha estat donada, i que recorda la que solen tenir les ares, pensant que aquests mausoleus, en darrer terme, no són més que ares monumentals. Tampoc a Barcelona, d'una manera segura, no hem trobat aquest element central. Quant a les proporcions donades al monument són hipotètiques. La fondària ha estat obtinguda per la llargària del cilindre, i pot considerar-se segura. L'amplària (2,30 metres), ha estat basada en l'espai necessari per a la inscripció, i deu resultar força exacta donat que la pedra que en conté la part superior arriba a l'angle dret del monument. L'alçària és menys segura, i més aviat ha estat calculada per a donar-li unes proporcions visuals adequades. Allà on pensem que hi ha hagut una errada (l'obra fou feta fa molts anys, probablement arran de la descoberta del segon fragment de la inscripció, el 1935), és al sòcol. Com hom pot veure al dibuix que il·lustra la primera descoberta, fou trobat un fragment de basament motllurat, que és ben segur que correspon al monument. És molt possible que no fos conservat, però era fàcil reproduir-lo d'aquell document, que és molt exacte. No es féu així, i hom ha posat al seu lloc un basament recte, realment no gens comprometedor.

LES TROBALLE LONDINENQUES

La musivària i l'epigrafia londinenques són, al menys per ara, comparativament pobres. Les cases que han pogut ésser conegudes, cap d'elles d'una manera completa, tenen principalment mosaics geomètrics, certament policromat, però els figuratius són escassos i sense gaire importància. El millor és un medalló circular amb la representació de Bacus recolzat sobre el tigre.

Tampoc l'epigrafia no és rica ni nombrosa, encara que el nom de la ciutat no deixi de figurar, precisament en el que podríem anomenar «epigrafia menor», en una tauleta de fusta en la qual hom llegeix LONDINIO, i en una teula en la qual hi ha impresa l'estampeta P P B R LON.

En canvi la numismàtica és molt rica. Ens referim més que al nombre de monedes trobades (de totes maneres han estat assenyalats dos tresors amagats a l'àrea de la City), al fet de pertànyer moltes d'elles a la seca de la ciutat, amb les lletres M L (*moneta Londinensis*), Q L (*quinarius (?) Londinii*), P LON (*pecunia (?) Londinii*), etc. Són monedes que van de Carausius a Helena, mare de Constantí I, o sigui dels anys 288 a 325. Però les guanya en interès una medalla d'or, trobada, no a Londres, sinó prop d'Arràs, a França, l'any 1922, que commemora l'entrada de Constanci Clorus a Londres l'any 296, de la qual si l'anvers, amb la testa llorejada del cèsar, no té major interès, el revers el representa a cavall i davant seu una figura femenina que flexiona un genoll a terra i en actitud deprecativa, on les lletres LON que hi ha al seu peu, indiquen que simbolitza la ciutat. Darrera seu és representat un portal, flanquejat per dues torres cilíndriques que sobresurten d'un pany de muralla, tot gravat en forma que vol representar una obra feta de grans carreus. A sota el cavall del cèsar, navega una nau amb guerrers. ¿Podria ésser inspirat el dibuix de l'encuny en una real figuració de la muralla londinenca i de la circumstància marítimo-fluvial de la ciutat? Si fos una encunyació local, com les que he esmentat abans, i que corresponen als mateixos temps, l'ànim s'inclinaria a creure-ho així, com a les monedes de Mèrida el portal representat sembla la figuració d'un d'existent a la capital de la Lusitània, com el temple que apareix en monedes tarragonines és una «vista» del d'August a Tarragona, com tantes d'altres representacions de monuments apareixen en monedes i medalles antigues (i no diguem modernes). Però aquesta medalla porta sota la nau esmentada les lletres PTR, que corresponen a la seca de Trèveris, aleshores una de les capitals imperials. Cal pensar que el més probable és que el medallista rebés una simple indicació genèrica del contingut, de totes maneres feta per persona que coneixia les circumstàncies de Londinium, ja que d'altra manera no hauria fet posar la nau. Basant-nos en aquest fet, tot el que podria ésser legítim deduir-ne, és que la ciutat era ja emmurallada en aquest temps de Constanci Clorus, amb la muralla que coneixem. No deixa d'ésser una dada història interessant.

L'escultura proporcionada pel sòl londinenc, sense ésser molt nombrosa té un remarcable interès. Queda centrada en les representacions mitraïques trobades en el temple descobert a Walbrook el 1954 (i altres de la mateixa naturalesa i procedència, de data de troballa més antiga, 1889). Les troballes fetes als fonaments de la muralla són més escasses, cosa que en part pot ésser degut a la limitació dels llocs on ha estat explorat el seu massís. També a Barcelona hauríem dit el mateix, abans de la decisió de fer-ho, presa a instàncies nostres el 1959. Pensem com era pobra l'escultura romana barcelonina abans d'aquella data.

PARÍS

La verdadera història d'una ciutat no comença amb el poblament humà del seu terme, sinó amb la formació d'un nucli urbà que ininterrompudament, encara que sigui a través de grans vicissituds, enllaça amb la ciutat actual. A París comença amb l'establiment dels pobles cèltics, entre ells els parisís. La terra on aquests s'establiren és el lloc on convergeixen les valls del Sena

i del Marne (i poc més enllà la de l'Oise), que té per a les relacions humanes i comercials una importància de primer ordre, que és a la base de la naixença de la ciutat, sota la forma d'un *oppidum* insular excepcional.

Aquesta ocupació degué tenir lloc vers els anys 250-225 abans de J.C., i de la importància que prengué en tenim una prova tangible en les seves encunyacions monetàries, especialment d'un seguit de monedes d'or, molt característiques, trobades quasi exclusivament a les terres dels parisis, i que els hi poden ésser atribuïdes amb tota seguretat (com és sabut, aquestes monedes galles no duen llegendes escrites). El que degué ésser la Lutècia gal·la ho sintetitza molt bé Paul M. Duval (1) amb aquestes paraules: «Únicament ens podem imaginar el que era aquesta primera LUTECIA gal·la, ben delimitada pel contorn de la seva illa, degudament protegida pels dos braços del riu i pels aiguamolls de les seves riberes. Un terreny desigualment habitable, sotmés a inundacions en la seva part més baixa, el nord-oest; cap gual natural; ponts de fusta que seran destruïts l'any 52; un gran carrer transversal; un lloc d'atrancament per bones barques, i l'activitat d'un petit port, tal vegada d'una drassana; habitacions circulars o quadrangulars, una mica enfonsades a la terra; la teulada de palla; un lloc sagrat, situat tal vegada a la lleugera elevació on, amb el temps, s'aixecarà Nôtre Dame; una plaça pública, sens dubte construïda mediocrement, per a les reunions; tal vegada una obra de defensa o atrinxerament perifèric, als llocs més accessibles dels talussos; per fi, indubtablement, una metròpolis, fora de l'illa». ¡Tals són els orígens humils de la gran ciutat!

La fi de la Lutècia gal·la és descrita exactament als comentaris de Cèsar. Camulogenus, el cabdill dels gals, en lluita en aquest lloc amb Labienus, un dels lloctinents de Cèsar, establí el seu camp a la riba esquerra del riu, davant de l'illa ocupada per Lutència, mentre Labie que creua el riu cap a Melun, ell tenia també davant Lutècia, però a la riba dreta. Camulogenus volgués evitar que el general romà ocupés el lloc estratègic de la ciutat, ocupació que li permetria el pas del riu en el moment que li semblés més convenient. Per això, féu tallar els ponts, segurament de fusta, i incendià Lutècia (*Luteciam incendi pontesque eius oppidi rescindi, Bellum gallicum VIII. 58*). Penso que sense la ininterrompuda ocupació del lloc, i sobretot sense els grans treballs, tan poc conscienciosament efectuats del temps de Napoleó III, la capa de cendres de l'incendi hauria pogut ésser endevinada. Seguint la narració de Cèsar veiem que Labie aconseguí passar el riu quatre milles més avall (vora de set quilòmetres), indret que ha de correspondre més o menys a la plana de Grenelle, i batí completament els gals.

Però aquestes destruccions per motius militars no invaliden les condicions geogràfiques i econòmiques que per regla general són a la base de moltes grans formacions urbanes, diguem-ne naturals, és a dir que no han obeït a un caprici despòtic, com és el cas de Sant Peterburg-Leningrad, o a una consideració política aliena a les circumstàncies geogràfiques, com és el cas de Madrid. Així, la Lutècia gal·la renasqué tot seguit, un cop establerta la dominació romana. La tribu dels parisis, com és natural, no desaparegué per la guerra, i així hom veu que pocs mesos més tard contribuí a formar un contingent de 8.000 homes tramés pels gals en auxili de Vercingetòrix, assetjat per Cèsar a Alesia. Sota la pau romana no tan sols es reconstruí el nucli de l'actual illa de la Cité, sinó que, esdevinguda supèrflua la posició estratègica, però no la co-

mercial, la nova Lutècia s'estengué amplament per la riba esquerra del Sequana, el Sena.

D'aquesta ciutat de l'Alt Imperi no hi ha notícies pròpiament literàries. Les fonts que en tenim són eminentment arqueològiques. La situació insular mai no és però oblidada. Així Ammia Marcellí, el segle IV, remarca un cop més aquest fet, al qual deu París, és a dir Lutècia, la seva cita a l'antiguitat: *Matrona et Sequana... post circumclausum ambitu insulari Parisiorum castellum Lutecia nomine* (El Marne i el Sena... després d'haver rodejat en el seu lloc insular el castell dels Parisis anomenat Lutècia). Però els segles primers abans i després de Crist, aquest lloc insular resultava massa reduït per al creixement d'una ciutat, i tot seguit d'establerta la *pax romana*, el desbordà hi ho féu per la riba esquerra tal vegada per resultar menys afectada en aquell punt pels aiguamolls que a l'antiguitat s'estenien per les ribes del Sena. Recordem que el barri al nord del Sena, a l'indret de l'illa de la Cité, a la riba dreta, ha de portar i porta encara el nom ben significatiu del Marais. No resulta vàlid en el cas de París el consell de Vitruvi sobre la conveniència d'evitar el buf dels vents càlids del migdia durant l'estiu i per això orientar les ciutats de cara al nord. El fet però és que la ciutat nova no es forma a l'entorn de la petita elevació anomenada Mont Sainte-Geneviève, on més tard, s'havia d'aixecar l'abadia d'aquesta advocació, i la ciutat l'illa que subsisteix, no serà més que una petita part del conjunt. Una visió aèria d'aquest barri parisenc demostra que dos mil anys d'història i les vicissituds que han portat de la vella Lutècia al gran París no han esborrat del tot el traçat d'aquella; per exemple, la rue Saint-Jacques assenyala encara el traçat del *cardo* romà, i existeix a l'anomenat *quartier latin* una quadrícula antiga, reservada en part, encara que imperfectament i esmussada pel temps, que perpetua l'urbanisme romà, i pot servir de marc relativament segur a les investigacions de l'esdevenidor. Direm únicament que el Fòrum nou, exterior a l'illa, on devia haver-hi un vell Fòrum, estava situat a la rue Soufflot, a l'espai entre el Boulevard Saint-Michel i la rue Saint-Jacques, on n'han estat descoberts importants vestigis.

Els monuments públics dels quals se'n conserven vestigis, a més del Fòrum (que no és en lloc visible), són diverses termes, en especial les de Cluny, on està instal·lat el Museu parisenc que conté més restes de les antiguitats romanes locals i que són les anomenades terres del nord, les de l'est, al col·legi de França, d'altres prop del Fòrum sota la rue Gay-Lussac, l'amfiteatre o arenes a la rue Monge, el teatre (sota el Liceu Saint-Louis), tal vegada restes d'un circ a l'emplaçament de la vella Halle-aux-Vins i restes d'un important monument votiu dels *nautae Parisiaci*, aparegudes a la Cité, i que devien ésser d'una columna votiva relacionada amb la important corporació dels navegants i comerciants que utilitzaven el Sena i que devien ésser la més considerable de les corporacions econòmiques locals.

La fi d'aquesta ciutat relativament monumental presenta un perfecte paral·lisme amb la fi de la primera Barcelona romana. La ciutat sofrí l'investida del pobles germànics i les dates que ens són donades corresponen, com és natural, a uns moments abans de les que es poden postular per a la nostra ciutat, a partir de l'any 253, prolongant-se les devastacions fins a l'any 275. Però la destrucció de Lutècia fou encara més completa que la de Barcino. Fou abandonada tota la ciutat exterior a l'illa de la Cité, que era quatre o cinc vegades més gran que el barri insular. Tots els monuments que hem esmentat

i que han deixat restes més o menys considerables corresponen a la ciutat exterior, que fou la veritable Lutècia romana. Encara que probablement Barcino també sofrí una reducció, no sembla guardés una proporció semblant. Aquesta Lutècia exterior no estava murada, com tampoc no ho estava la Barcino de l'Alt Imperi (les restes d'una muralla anterior a la del segle III construïda després de les invasions en tot cas cal referir-la a una primera defensa construïda a frec del neixement de la ciutat, recinte que hauria estat ben aviat abandonat, com el més ben conegut de Baetulo o Badalona, superat pel creixement de la ciutat. A París, com a Barcelona, hom construí unes muralles que després de la invasió en el cas de Lutècia-París comprenen exclusivament l'illa que havia abrigat la vella ciutat gal·la. Com entre nosaltres, com a Londres i en tants altres llocs, s'aprofiten tota mena d'elements constructius procedents de les ciutats més o menys enrunades i de les necròpolis, i efectivament és en llurs fonaments que han estat descobertes una part considerable de les restes que ens il·lustren sobre el que fou la ciutat de l'Alt Imperi. Però a París, a diferència de Barcelona i de la major part del recinte de Londres, en créixer novament la ciutat en els temps medievals, les cases, per la topografia del lloc, no pogueren construir-se a banda i banda de la muralla, preservant fins a cert punt la seva conservació, sinó que únicament pogueren ésser edificades en la seva part interna, i això ha fet que hagin estat conservades en condicions molt més precàries. A més, el que se n'ha pogut veure demostra que la muralla parisina, com la londinenca, no tingué ni de molt la solidesa de la barcelonina, ni la seva densitat de torres. Naturalment que els dos braços del riu formaven un fossat d'incomparable vàlua estratègica.

París-Lutècia és tan rica en cites dels autors clàssics com pobre en epigrafia, és a dir, tot al revés de Barcino. La menció històrica bàsica és, com hem vist, el text de Cèsar, al *Bellum Gallicum*, llibres VI i VII. Una de les causes de la precisió d'aquestes cites, quant a la situació de la ciutat, és deguda, com hem observat, a la seva singular ubicació en l'illa d'un riu. És ben sabut com resulta sovint de nebulosa la situació exacta dels llocs on han esdevingut, fins i tot, gestes memorables. Recordem les disquisicions, poso per cas, sobre l'indret exacte on tingué lloc la batalla de Munda, en els mateixos temps cesarians, o la del Guadalete. Són innumbrables les ciutats antigues que no han pogut ésser exactament localitzades. A la Gal·lia mateix i en aquests mateixos temps, és ben conegut el cas d'Alesia, que ha donat lloc a tanta literatura fins arribar a una conclusió. Per a Lutècia no existiren mai dubtes, ja que l'autor del llibre tingué una tan còmoda i exacta referència com dir: *Lutecia est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanae* (Cèsar, VII, 57) «Lutècia... és una ciutat dels Parisis, situada en una illa del Sequana» (el Sena).

Molts anys després veiem que Estrabó en descriure Gal·lia (IV, 3, 5), pot mantenir la mateixa precisió:

«Al llarg del riu Sequana hi ha els parisís, que ocupen una illa d'aquest riu i tenen per ciutat Lucotocia.» Aquí veiem que la singularitat de la situació arribaria a permetre interpretar el text, com si la tribu dels parisís estigués localitzada a l'illa, encara que en realitat, que els parisís ocupin l'illa, no vol pas dir que no ocupin més que l'illa. Si un *oppidum* de la mateixa importància que Lutècia hagués tingut una situació menys singular, amb el canvi de nom, que comentarem tot seguit, de Lutècia en París, fóra possiblement inidentificable.

És notable també la cita constant de la tribu a la qual pertanyia la ciutat. La diferència de Gallia i d'Ibèria és sensible. No tenim cap cita en la qual es digui que Barcino era una ciutat dels leietans. Aquest fet pot obeir a dues causes: la major importància de la tribu entre els gals que no entre els ibers, és a dir un fet objectiu, realitat que es transparenta en moltes altres coses, però també la circumstància casual de posseir un text que narra esdeveniments contemporanis, que a més tenien lloc quan la tribu era encara una realitat vivent.

És remarcable la desaparició del nom de Lutècia i la seva transformació en París, la denominació de la tribu, fet que no sembla que es produís d'una manera sobtada. La Lutècia dels gals incendiada, en ésser refeta, seguí dient-se Lutècia en els temps dels galls-romans. Plini, de cert, sols esmenta els *Parisii* (IV, 18), però Ptolomeu (II, 8, 10), els «... Parisii () i la seva ciutat Leucotecia» (). Als Itineraris Antonins, document tardà i que per tant reflexa un estat de coses ben diferent dels temps de Cèsar, *Luticia*, amb aquest nom i no pas el de París, hi és esmentada sovint, sis vegades, per tractar-se d'un lloc d'encreuament de camins, un cop amb la indicació tribal acostumada: *Luticia Parisiorum*, les altres, *Luticia*, *Luticiam*, sense. A la Taula de Peutinger hi és assenyalada, *Luteci*, així com també els *Parisi*, però aquests molt fora de lloc. No cal estranyar-se'n, ja que és prou coneguda la versatilitat de la Taula quant a les ubicacions. Els copistes (¿quants copistes fins a arribar a l'autor material del pergami que posseïm?) no s'amoinaven gaire en exactituds de situació topogràfica. Tampoc no sabem si el llunyà original tenia moltes preocupacions al respecte.

Gregori de Tours (538 apr.-594), referint-se a temps molt anteriors als seus, a l'any 250, utilitzant però la toponímia de la seva època i no pas la dels temps als quals es refereix, diu, en una llista de bisbes tramesos en missió a diverses ciutats de Gallia, *Parisiacis Dionisius episcopus*. Ja el nom de París embolcallat encara en el de la vella tribu, ha pres el pas sobre el de Lutècia. Esdevingué això després de la destrucció de la ciutat expandida per la riba esquerra del riu, durant les invasions de la segona meitat del segle III, i la seva reducció, de nou, a l'illa, com ens els vells temps gals? É possible.

L'epigrafia luteciana és molt pobra. Ho és tant que el nom de Lutècia no ha aparegut en cap epígraf! En canvi el dels Parisis consta en quatre inscripcions (C.I.L. XIII, 626, 2924, 3026, a 1, 3034), però sempre referit al poble, a la tribu, no a una ciutat. Una moneda de Constanci Gallus (351-354) porta PAR (isiis). Tot plegat demostra la importància del nom tribal, i explica la seva posterior preponderància, que arriba a l'anul·lació de Lutècia.

També París com també Barcelona, té una llarga i pintoresca tradició, llegendària, també, naturalment, no pas popular sinó erudita. Hi ha la branca pròpiament mítica (l'equivalent barceloní fóra la mitologia hercúlea) amb el nom indispensable de París, el troià, i al seu costat la branca historicista (l'equivalent barceloní fóra Amílcar Barca i els seus cartaginesos). Aquí el personatge és, com es podia esperar, Cèsar, i té una base força antiga en una frase de Boeci, escrita a finals del segle v: ... *civitas Julii Caesaris quae Lutecia Parisiorum dicebatur*. Encara que pròpiament no es parli de fundació, si no tinguéssim el text tan explícit i detallat del mateix Cèsar, que no deixa cap lloc a dubte sobre l'existència anterior de la ciutat i les seves vicissituds en el curs de la guerra de les Gàl·lies, se'n podria fer estat molt sòlidament. Si el

gran dictador hagués pogut endevinar que, en el curs dels segles, l'humil op-
pidum gal havia d'esdevenir una de les capitals del món, sobrepujant la ma-
teixa Roma, ben segur que en els seus llibres de propaganda política personal,
que no són altra cosa els seus magnífics escrits, no hauria deixat de declarar-se
fundador de la ciutat, deformació de la veritat que res li hauria costat i que
no hauria estat la primera a cometre, però naturalment ¡fou diví, pero no
endeví!